

А.Р. Ибраимова 

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ibraimova.a.r@inbox.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ТІЛДЕРІНДЕГІ «СӘЛЕМДЕСУ» ЭТИКЕТІНІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада автор қазақ және қытай дәстүріндегі ауызекі сөйлеу стиліндегі «сәлемдесу» этикетінің шығу тарихына, зерттелу деңгейіне тоқталған және сәлемдесу формаларының түрлерін, лингвомәдени ерекшеліктерін атап өткен. Мақалада қазақ және қытай ұлт өкілдерінің сәлемдесу барысында қолданылатын тілдік лексика, ишарат белгілерінің ерекшеліктері мен ұқсастықтары, «сәлемдесудің» түрлері мен қолдану аясы қарастырылған. Сонымен қатар, қазақ және қытай салтындағы тілдік қарым-қатынас сол елде қалыптасқан ережелер мен принциптерге сүйеніп жүзеге асырылатындығы, қазақ, қытай тілдеріндегі тілдік этикет ерекшеліктерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын танып білудің қажет екендігі атап өтілген. Әрбір халықтың қоғамда өзінің ұлттық деңгейіне және салт-дәстүр ерекшелігіне сәйкес сөйлеу нормалары бар. Сөйлеу әрекеті сұхбаттасушылардың жас ерекшеліктері мен қоршаған ортасына ғана емес, сол елде қалыптасқан дәстүрге сәйкес қолданылады. Мемлекетаралық байланыста сол елдің салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын білмей, сөйлеу этикетін қолдану қиындық немесе наразылық туғызуы мүмкін. Мемлекет өкілдерімен байланыс орнатуда сол елде өмір сүріп жатқан халықтың сана-сезімін сезіну қажет. Сұхбаттасушының сөйлеу этикетін немесе тілдік әрекетін дұрыс қолдануы тілдік қарым-қатынаспен бірге адамдардың бір-біріне деген көзқарасы мен сыйластығы деңгейін айқын көрсетеді. Қазақ және қытай қоғамы ерте кезде қалыптасқан. Алайда, екі халықтың сөйлеу әрекеті көшпенді және отырықшы өмір сүру заңдылықтарына сүйенуі мен салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпты осы кезеңге дейін жеткізуі және әрі қарай жалғастыруы – зерттеу тақырыбымыздың негізі болып табылады.

Түйін сөздер: тілдік этикет, жаһандану, дәстүр механизмі, детерминация, этикет нормалары, лингвомәдени, лингвистика.

A.P. Ibraimova

Al-Farabi University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: ibraimova.a.r@inbox.ru

Linguocultural features of “greeting” ethics in the kazakh and chinese languages

In this article, the author revealed the history of the origin of the etiquette of “greeting” in the Kazakh and Chinese oral speaking language style, the level of the research and showed the types of forms of greeting, its linguocultural features. The article examines the language vocabulary used by the Kazakhs and Chinese in greetings, features and similarities of gestures, types and areas of application of “greetings”. It was also noted that the Kazakh-Chinese language communication is carried out in accordance with the established rules and principles of the country, and it is necessary to recognize the similarities and differences of the features of the language etiquette in the Kazakh and Chinese languages. Every nation has its own norms of speech in society according to its national level and customs. Speech is used taking into account not only the age and environment of the interlocutors, but also the traditions of the country. In inter-state relations, using speech etiquette without knowledge of the customs and traditions of that country may cause difficulties or resentment. Therefore, when establishing contacts with representatives of a country, it is important to be aware of the consciousness of the people living in that country. Correct use of speech etiquette or language by the interlocutor clearly shows the level of attitude and respect people have for each other. Kazakh and Chinese society was formed in ancient times. However, our study is based on the fact that the speech of the two peoples is based on the laws of nomadic and sedentary way of life, as well as on the transmission and continuation of traditions and customs of this period.

Key words: language etiquette, globalization, mechanism of the tradition, determination, etiquette norms, linguocultural, linguistics.

А.Р. Ибраимова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: ibraimova.a.r@inbox.ru

Лингвокультурологические особенности этики «приветствия» на казахском и китайском языках

В данной статье автором раскрыта история возникновения этикета «приветствия» в устной речи казахского и китайского языков, отмечен уровень исследования и показаны типы форм приветствия, его лингвокультурологические особенности. В статье исследуется языковая лексика, используемая казахами и китайцами во время приветствия, особенности и сходство жестов, типы и сферы применения «приветствий». Также было отмечено, что языковое общение на казахском и китайском языках осуществляется в соответствии с установленными правилами и принципами страны, и необходимо признать сходство и различие особенностей языкового этикета в казахском и китайском языках. У каждой нации есть свои нормы речи в обществе в соответствии со своим национальным уровнем и обычаями. Речь используется не только с учетом возраста и окружения собеседников, но и традиций страны. В межгосударственных отношениях использование речевого этикета без знания обычаев и традиций этой страны может вызвать трудности или негодование. Поэтому, устанавливая контакты с представителями одной страны, необходимо чувствовать сознательность людей, живущих в этой стране. Правильное использование собеседником речевого этикета или языка наглядно показывает уровень отношения и уважения людей друг к другу. Казахское и китайское общество сформировалось в глубокой древности. Однако в основе нашего исследования лежит тот факт, что речь двух народов основана на законах кочевого и оседлого образа жизни, а также на передаче и продолжении традиций и обычаев этого периода.

Ключевые слова: языковой этикет, глобализация, механизм традиции, детерминация, этикет, лингвокультурология, лингвистика.

Кіріспе

Бүгінгі жаһандану заманында көп тіл білетін адамның қоғамдағы алатын орны ерекше. Ал, тіл – ұлттың болмысын, дүниетанымын, рухани байлығын сипаттайтын негізгі құрал болып табылады. Себебі, адам тіл арқылы өз халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпы мен өмір сүру салтының ерекшеліктерін, атадан балаға қалдырған аманатын жеткізе алады. Сөйлеу этикетінің адамдардың әлеуметтік ортада бір-бірімен сыпайы түрде тілдік қарым-қатынас орнатуында, сөйлеу барысында бір-біріне ізеттілік танытуында алатын орны ерекше. Кез келген халықтың ұлттық болмысы тіл арқылы дамып, қалыптасады және тіл арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отырады.

Тілдің коммуникативтік қызметінің қоғамдағы атқаратын ролі өте маңызды. Сұхбаттасушылар арасындағы тілдік қатынастың нәтижелі болуы сол қоғамда қалыптасқан сөйлеу деңгейімен, ұлттың мәдениетімен және олардың мінез-құлқының деңгейімен тығыз байланысты. Ал, әр мемлекеттегі ұлт өкілдерімен тілдік қарым-қатынасқа түсу үшін сол елде қалыптасқан халықтың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын жақсы білу қажет.

Тілдік этикетке амандасу, қоштасу, алғыс айту, құттықтау, танысу, кешірім сұрау т.б.

нормалары жатады. Бірнеше елдің этикет нормаларын зерттеуші ғалымдар тілдік коммуникацияны зерттеу барысында ұлттардың мәдени ерекшеліктері әртүрлі болу себебінен тілдік қарым-қатынас кезінде де қиындықтар туындайтындығын дәлелдеген.

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, тілдік этикетте ұлт дәстүрі міндетті түрде сақталуы тиіс. Себебі, адам шыр етіп дүниеге келіп, өз ортасынан тәрбие алғанда өмір сүріп отырған қоғамның қасиетін бойына сіңіреді. Яғни, адам баласының туған жерге, өз еліне деген сүйіспеншілігі осының дәлелі болып табылады. Сонымен қатар қоғамдағы тілдік этикет мәселесі де ұлттық менталитетке байланысты туындайды. Адам баласы қорғашан ортада тілдік қарым-қатынасқа түскенде тіл мәдениетіне үлкен көңіл бөлуі тиіс. Осыған орай, қазақ және қытай тілдеріндегі «сәлемдесудің» лингвомәдени ерекшеліктерін ұлттық мәдениет пен салт-дәстүрге негіздей отырып, салғастыра зерттеу қажет.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Қазіргі таңда мемлекеттер арасындағы саяси, экономикалық, әдеби, мәдени, әскери қарым-қатынастар белсенді түрде дамуда. Ал,

екі жақты келісім-шарт пен сұхбаттасудың нәтижелі, табысты болуы тілдік этикет формаларын дұрыс қолдануға тікелей байланысты. Осыған орай, біздің мақсатымыз – қазақ және қытай тілдеріндегі «сәлемдесу» ерекшеліктерін салғастырмалы түрде қарастыру. Сонымен қатар, қазақ, қытай тілдік этикетінің лингвомәдени ерекшеліктерін атап өту, сәлемдесудің ұлттық сипаты мен дәстүрін, тілдік қатынас әрекетінің болмысын көрсету, «сәлемдесу» тақырыбы бойынша қазақ және қытай тілдеріндегі сөздердің қолдану саласын зерделеу. Әрбір халықтың салт-дәстүрі, эстетикалық талғамы, әдеп нормалары уақыт өте келе өзгеріп отыратын тарихи құбылыс. Олар сол тілде айқын көрініс табады және сөйлеу әдебінің арнайы ережелері ретінде сөйлеу этикетін анықтайды. Адамдардың сөйлеу этикеті әр уақытта мәдени дәстүр механизмі арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отырады. Атап айтсақ, «сәлемдесу» сөзін дәстүрлі этикет нормасына жатқызуға болады. Сұхбаттасушылардың бір-бірімен қарым-қатынасы жайлы сөз қозғағанда тіл мәдениетін атап өтпеу мүмкін емес. Себебі, адам қоғамда тұлға ретінде өзін жетілдіре отырып, қоршаған ортамен тілдік қарым-қатынас орнатады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақаланы жазу барысында қазақ және қытай тілдеріндегі «сәлемдесу» этикетінің ерекшеліктеріне байланысты талдау, сипаттау, тарихи, салыстырмалы-салғастырмалы және эмпирикалық ғылыми-зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Тіл мәдениетінің іліміне тоқталатын болсақ, ең алғаш рет Ежелгі Грецияда Протагор шешендік өнер негізін салған (Ошақбаева Ж.Б., 2018). Сонымен қатар, бұл сөйлеу тілі Египетте, Ассирияда, Вавилонда және Үндістанда дамыған. Орта ғасырдағы белгілі ойшыл Әл-Фараби өз жұмыстарында тіл мәдениетінің проблемаларына тоқталған болса, қазақ этикасының қалыптасуына Қорқыт бабамыз үлкен үлес қосқан, оның үлгі-өнеге, өсиет, нақыл сөздері қазақтармен қатар барша түрік халықтарында кең таралған. Ал, Қорқыт жырлары имандылық пен ізеттілік, адамгершілік пен парасаттылықты меңзеген.

Шығыстың ғұлама ойшылы Әбу Насыр Әл-Фараби (870-950 жж.) өзінің әлеуметтік-этикалық

мәселелеріне арналған шығармаларының жинағында қайырымдылық, ізгілік, ар-ождан, даналық, кішіпейілділік секілді қасиеттерге философиялық тұрғыдан өз көзқарасын білдіреді. «Бақыт және оған жету жолдары» туралы: «Адамдар бірлестігі шынайы бақытқа жеткізетін істерде өзара көмектесу мақсатын қойған қала – қайырымды қала болып табылады, ал адамдарды бақытқа жету мақсатымен бір-біріне көмектесіп отыратын қоғам – қайырымды қоғам. Барлық қалалары бақытқа жету мақсатымен бір-біріне көмектесіп отыратын халық – қайырымды халық деп тұжырымдаған (Қоңырбаева К., 68). Ежелгі Қытайдың ұлы ойшылы Конфуций (б.э.б. 551-479 жж.) алғаш рет адамның кісілік тұлғасы туралы ой қозғаған философ. Ол – «Дәстүрге деген құрмет әрқашан осы дәстүрді беретін үлкендерге, ең алдымен ата-анаға деген құрметпен байланысты» – деп өз көзқарасын білдірген (Сағиқызы А., 2013). Жалпы, лингвомәдениет – ХХ ғасырдың 90-шы жылдары рәсімделген жеке пәнаралық бағыт болып табылады. Бұл пән тіл мен мәдениеттің «диалогынан» немесе когнитивтік-прагматикалық байланысынан тұрады.

Қазақ және қытай халқының этикет тақырыбына Ф.Даулетова «Китай: мифы и реальность», Д.Мәсімханұлы өзінің «Қытай туралы қырық сөз» атты еңбегінде тоқталып өткен. Ал, тілдік этикет тақырыбын Қазақстанда мәдениаралық тұрғыда З.Сабитова, Ж.Манкеева, Ж.Кенжебекова, Қырғызстанда П.Кадырбекова, Қытайда Ли Вэй, Суй Жань, Лю Вэй Цзинь, Ху Явэй, Ресейде Б.В.Макаров, Т.А.Бычкова, А.А.Маслов, Э.Я.Соловьев, Н.П.Романова т.б. ғалымдар зерттеген.

Зерттеуші ғалым Н.И.Формановская тілдік этикетке: «Тілдік этикет дегеніміз – қоғамдағы тілдік қатынасты реттейтін, сұхбаттасушымен тілдік байланысты жалғастыратын немесе үзетін дауыс мәнері және қалыптасқан ұлттық өзіндік ерекшелігі бар, стереотипті қарым-қатынас формуласы болып табылады деп анықтама берген (Сабитова З.К., 2012). Ал, зерттеуші Е.А.Журавлева мен А.Г.Немцова – «Тілдік этикет – адамдар арасындағы тілдік қарым-қатынаста қалыптасқан мінез-құлық ережелерінің жиынтығы» – деп пікір білдірген (Журавлева Е.А., Немцова А.Г., 238). Зерттеушілердің пікіріне сүйенсек, тіл мәдениетінің сөйлеу әдебіндегі алатын орны бөлек. Кез келген ұлт өзінің ежелгі заманнан бері қалыптасқан даму тарихына сүйене

отырып дамиды, қалыптасады. Ал, тілдік этикет сол қоғамның қалыптасу тарихымен бірге жетіліп отырды. Ұлттың мәдени тарихы мен тілдік этикетін бөліп қарастыру мүмкін емес.

Жалпы, лингвомәдениет ұғымы – ХХ ғасырдың 90-шы жылдары рәсімделген жеке пәнаралық бағыт болып табылады. Бұл пән тіл мен мәдениеттің «диалогынан» немесе когнитивтік-прагматикалық байланысынан тұрады (Бейсенова Ж.С., Ибраева А.Б., 2014). Тілдік этикет ұлттық құбылыс. Бір халықта сыпайы деп саналатын ұғым сұхбаттасушыға басқа тұрғыдан қарағанда сенімсіз қарым-қатынас ретінде түсіндірілуі мүмкін. Халықтың ұлттық менталитетіне сәйкес, сөйлеу мәнері де әртүрлі. Мысалы, Кавказдың кейбір халықтарының салты бойынша бірнеше құттықтау формулалары бар. Олар сәлемдесу кезінде адресаттың жас ерекшеліктерін, атқарып отырған лауазымын, қоғамдағы алатын орнын, тұрмыс-тіршілігін де ескеруі тиіс.

Тілдік коммуникация бірнеше компоненттерден тұрады. Олар – адресант, хабарлама, мәтін, адресат және тіл. Яғни, тілдік коммуникацияны жүзеге асыру үшін берілген шарттар жеткілікті болып табылады. Коммуникация барысында адресант белгілі бір мәтіннен туындаған хабарламаны адресатқа жібереді, яғни берілген мәтінді түсіне отырып, хабарламаны қабылдайды (Успенский Б.А., 2007). Берілген компоненттер «сәлемдесу» барысында да кеңінен қолданылады.

Ел мәдениетіндегі ұлттық дәстүрлер, менталитет ерекшеліктері және халық құндылықтары дипломатиялық деңгейде де, іскерлік байланыстар мен халықаралық қызметте де ескерілуі тиіс. Этикет жайлы сөз қозғағанда, мәдениеттің түрлі аспектілерін оның ішінде ойлау, мінез-құлық, іскерлік этикасының ерекшеліктерін де айта кеткен жөн. Лингвомәдени тұрғыдан мәдени сөздерді саралау барысында шет тіліндегі лексиканың тура және ауыспалы мағыналарының қолдану орнын білу қажет.

Адамзат баласының тарихындағы ең ұзақ жасаған (үш мың жыл) әлеуметтік-тарихи формацияның, «атты көшпелі өркениеттің» [М.Әуезов, С.Ақатай] немесе «далалық өркениеттің» [А.Қасымжанов] өн бойында осы территорияны мекендеген көшпелі этностардың үздік жетістіктерін бойына сіңіре отырып, өзіндік көшпелі шаруашылық-мәдени дәстүрін сақтап қалған бірден-бір халықтардың бірі – қазақтар. Сондықтан да олардың дәстүрлі

этномәдениетінің негізгі архетипі – көшпенділік (Өмірбекова Ә.Ө., Жаңабаева Д.М., 2013).

Қазақстан тәуелсіздік алған уақыттан бері әлем халықтарымен мәдени, экономикалық байланысын уақыт өткен сайын дамытуда. Сонымен қатар білім беру және ғылым саласында да алдыңғы қатарға шығуға барынша ұмтылуда. Қазақстан көптеген мемлекеттермен тығыз қарым-қатынас жасайды. Олардың бірі – көршілес жатқан Қытай Халық Республикасы. Қазақ және қытай халықтарының даму тарихы бірнеше кезеңнен өткен және әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Тілдік этикеттің дәстүрге байланысты болуының басты себебі де осыдан туындайды.

Кез-келген кездесу, алғашқы танысу, жүздесу барысындағы әңгімелесу «сәлемдесуден» басталады және тілдік этикеттің маңызды бір бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, әрбір ұлт өкілі кездесу барысында сәлемдесуде өз халқында қабылданған ишарат амалдарын да қолданады. Себебі, әр халықтың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан өзіне тән сәлемдесу әдебі бар. Берілген мақалада сәлемдесу нормаларын негізге ала отырып, қазақ және қытай халықтарының сәлемдесу әдет-ғұрыптарының ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Адам белгілі бір мәселені талқыламас бұрын сұхбаттасушымен сәлемдеседі. «Сәлемдесу» – адамдардың бір-біріне деген құрметін, жылы ықыласын, мейірімін көрсетудің үлгісі. Қазақ халқының «сәлем түзелмей әлем түзелмейді», «сәлеміміз түзу», «сәлемнен кете қойған жоқпыз» деген сөз түсініктері екіжақты татулықты, сұхбаттасушы тарапына деген жылы шырайды білдіреді. Көпшіліктің арасына, жиынға сырттан келген адам бірінші болып сәлемдеседі. Ал, жас ерекшеліктеріне байланысты қарастыратын болсақ, жасы кіші адамдар жасы үлкен адамға барып сәлемдеседі.

Қазақ халқы сәлемдесу этикетіне ерте кезден-ақ мән берген және сұхбаттасушының сәлеміне қарай жауап берген. Қазақта «Сәлем – сөздің анасы» деген мақал бар, яғни, адамдар сәлемдескеннен кейін барып қал-жағдай сұрасқан. Себебі, сұхбаттасу барысы адресат пен адресанттың көңіл-күйіне байланысты дамиды. Сәлемдесудің ең басты шарты – жылы шырай немесе ізгілік таныту. Сәлемдесу кезінде сәлем беруші (адресант) пен сәлем алушының (адресаттың) қас-қабақ, бет-жүз құбылысы, даусы маңызды қызмет атқарады. Сұхбаттасушылардың тілдік этикетті дұрыс пай-

далануымен қатар, жылы жүзі, әсем күлкісі мен әуезді үні айналадағы адамдарға қуаныш сыйлайды. Сол себептен, әркім сәлемдесуді емес, қалай сәлемдесуді білу, өзінің қас-қабағы, бет-жүзі, дауыс құбылысын қадағалап, алдындағы адамға жақсы әсер қалдыратындай болуына талпынуы керек. Ал, қол беріп сәлемдесу – шынайы ізгі ниетті білдіреді. Осы орайда, адамдардың сұхбаттасушымен сәлемдесу барысында вербалды, яғни, тілдік қарым-қатынастарды амалдардан бөлек бейвербалды және паралингвистикалық амал-тәсілдердің де алатын орны ерекше екендігін атап өту қажет. Себебі, осы ым-ишараттар арқылы сұхбаттасушы өзінің көңіл-күйі мен бет-бейнесінің шынайылығын көрсете алады.

Қазақ халқы ежелден көшпенді өмір сүріп, мал және егін шаруашылығымен айналысқан. Қазақтар өз өмір сүру салтын дала, дәстүр өркениетін ұлттық мәдениетпен байланыстырып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып отырған. Мысалы, қазақ халқында кең таралған сәлемдесу түрлеріне:

- *Ассалаумағалейкүм!*
- *Уағалайкумассалам!*
- *Мал-жан аман ба?*
- *Армысыздар!*
- *Сәлеметсіз бе?*
- *Сәлем!*
- *Амансыз ба?*
- *Есенсіз бе?* – түрлері жатады.

Қазақ халқы осы сәлемдесу сөздерін қолданып, туған туыстың, *көрші -қолаңның, ағайын-туғанның, үлкен мен кішінің* хал-жағдайын сұрасып отырған. Сонымен қатар, қазақ халқының мезгілге байланысты сәлемдесу формаларын да айта кетсек:

- *Қайырлы таң!*
- *Қайырлы күн!*
- *Қайырлы кеш!*
- *Қайырлы түн!*
- *Кеш жарық!* т.б. түрлері жатады.

Қытай халқы мәдениеті мен өркениеті ежелгі заманда дамыған елдердің бірі болып табылады. Алайда, қазақ халқы мен қытай халқының даму жолдары әр түрлі. Себебі, қытайлықтар отырықшы және ежелден егін шаруашылығымен айналысқан халық. Қытайлықтардың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан білімі мен даналығы, қарым-қатынас ережелері, адам мен табиғат, адам мен қоғам арасындағы үйлесімділігі әлем мәдениеті қазынасының бұрынғысы мен болашағына баға жетпес үлес

қосты (Қазакова И., 2017). Себебі, Қытайдағы Конфуций идеологиясына негізделген этикет принциптері ежелгі кезде пайда болып, әлі күнге дейін жалғасын табуда. Этикет принциптері адамдардың іс-қимылынан ғана емес, тілдік нормаларды дұрыс қолдануынан да көрініс табады.

Аспан асты елі өкілдері осыдан 2000 жыл бұрын бір-бірімен қолдарын кеуделеріне қойып немесе иіліп сәлемдесетін болған. Бұл ишаратты қолдануда дәрежесі төмен адам дәрежесі жоғары адамға иілген, немесе, сол алақанына оң жұдырығын қойып, басын сәл иіп амандасқан. Қазіргі уақытта «Батыс қоғамына еліктеу» әсерінен бұл дәстүрлер өте сирек қолданылатын болды. Бүгінгі таңда қытайлықтар бірін-бірі кездестіргенде қол алысып амандасады. Егер де сіз жолыңыз түсіп, Қытайға бара қалсаңыз, қытайлықтармен қол алысып амандасуыңызға болады. Бірақ, сіз емес, керісінше ол бірінші болып қолын ұсынуы тиіс. Керісінше бола қалған жағдайда, сұхбаттасушыны ыңғайсыз жағдайға қалдыруыңыз мүмкін. Қытайдағы күлімсіреу және бас изеу арқылы да амандық сұрау – олардың амандасу барысындағы ым-ишарат білдіру жоралғысы болып табылады.

Ал, ауызекі сөйлеу тілін қолдану арқылы «сәлемдесу» этикетіне келетін болсақ, ежелгі қытай қоғамы тарихында ғасырлар бойы аштық орын алған болатын. Сонымен қатар қытайлықтардың тамақ табуы үлкен жетістік болып есептелген. Осыған орай, сәлемдесудің төмендегідей ерекше түрін дәстүр есебінде әлі күнге дейін сақтап қалған. Қытайлықтар әлі күнге дейін «你吃饭了吗? (*Nǐ chīfànle ma?*) – *Тамақтандың ба?*» сөзін дәстүрлі түрде қолданып келеді. Алайда, бұл әрекеттің сұхбаттасушының тамақ ішкен-ішпегендігіне еш қатысы жоқ. Бірақ, жауап беру барысында сыпайы түрде «是的, 谢谢。你呢? – *Shìde, xièxiè. Nǐ ne?* – *Ия, рахмет. Сен ше?*» деп жауап берген жөн. Сәлемдесудің (问候 *wèn hòu* немесе 打招呼 *dǎ zhāohu*) бұл түрі – қытайлықтардың білдірген сыпайылығының белгісі, еуропалықтардың «қалыңыз қалай?» деген сөзіне сәйкес келеді. Сұхбаттасушыдан тамақтанғаны туралы сұраудың тарихы ерте замандағы ашаршылық заманынан бастау алған. Егер де сұхбаттасушы тамақтанған болса, онда «*киімі көк, тамағы тоқ*» дегенді, жағдайының жақсы екендігін білдіреді (Huang Hong, 2007).

Ал, қытай тіліндегі кең таралған сәлемдесу түрі – «你好! *Nǐ hǎo!* – *Сәлем!*» Бұл сөз «сен» және «жақсы» сөздерінен құралады. Ол сөзбе-сөз аударғанда «сен жақсы» деген мағынаны

білдіреді. Бұл дегеніміз, сұхбаттасушы сенің жақсы болғаныңды қалайды деген сөз.

Қазақ халқының ерте кезден дамып келе жатқан дәстүрі бойынша оң қолын сол төсіне қойып, басын иіп сәлем берген. Ал, туған-туыстар, жора-жолдастар ұзақ уақыт көріспеген кезде төс қағыстырып немесе құшақ жайып амандасады. Ал, жасы кіші адам жасы үлкен адамға бірінші барып, сәлем береді. Бұл дәстүрлер әлі күнге дейін ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан және әрі қарай да жалғасын табатын тамаша үрдіс.

Осыған сәйкес, қытай тілінде де мезгілге байланысты:

- 早晨好! – *Zǎochénhǎo!* – Қайырлы таң!
- 上午好! – *Shàngwǔhǎo* – Қайырлы таң!
- 下午好! – *Xiàwǔhǎo!* – Қайырлы күн!
- 晚上好! – *Wǎnshàng hǎo!* – Қайырлы кеш!

– сөздері сәйкес келеді.

Қытайлықтар кейбір кезде сәлемдесу кезінде «你 – nǐ, сен» есімдігінің орнына «您 – nín, сіз» есімдігі де қолданады. Қытай тіліндегі иероглифтерді жақсы меңгерген адам бірінші иероглифтің астына «жүрек» кілті жазылғанын біледі. Аталған «您 – nín, сіз» иероглифі, жасы үлкен, жоғары мансаптағы адамдарға немесе сыйлы адамдарға қолданылады. Ал, кіші адамдарға «你 – nǐ, сен» есімдігін қолдана беруге болады. «你吃饭了吗? – Nǐ chīfànle ma? – Тамақтандың ба?» аман сәлем түрі басқа халықтарда кездесе бермейтін, қытай халқында ғана бар ерекше бір дәстүр. Сәлемдесудің бұл түрінің өзінің қолдану уақыты мен ерекшелігі бар (Мәсімхан Д., 2014).

Қытайдың тілдік этикетіне сәйкес адамның атын тек достары мен туысқандары атай алады. Сондықтан да сұхбаттасушыға немесе әріптестерге тек тегін атап тілдік қатынас жасай алады. Мысалы: «王老师 – Wánglǎoshī – Ван ұстаз», «丁小姐 – Dīngxiǎojiě – Дин бикеш», «李大夫 – Lǐdàifu – Ли дәрігер» т.б. Бұл дегеніміз, қытай халқында дәстүр бойынша жанұя мен қоғам бірінші орында, ал, адам кейінгі орында деген мағынаны білдіреді. Сонымен қатар, «同志 – Tóngzhì – Жолдас» деген сөз кең таралған. Мысалы, «王同志 – Wáng tóngzhì – Жолдас Ван». Ал, шетелдіктермен сөйлесу барысында адамдарға «先生 – Xiānsheng – Мырза», «夫人 – Fūrén – Ханым», «小姐 – Xiǎojiě – Бикеш» қаратпа сөздерін қолдана аламыз (Xia Zhi Qiang, 2021).

Кез келген тілде адамды қоршаған орта, халықтың менталитеті, ұлттық сипаты, салт дәстүрі, ұлттық құндылығы мен ғаламдық бейнесі мәдениет арқылы көрініс табады. Яғни,

осы сипаттама арқылы әлем тілдерінің бір бірінен ерекшеленетінін байқаймыз (Ахметжанова З.А., 2006).

Қазақ тіліндегі сұхбаттасу қытай тілінен өзгешелеу болып табылады. Қазақ халқы жасы кішілерге *балам, шырағым, қарағым, айналайын, қалқам, бауырым, қарындасым* деп сөйлесе, жасы үлкендерге *ағай, апай, ата, әже, жеңгей, тәте, аға* деп тілдеседі. Ресми қарым-қатынаста жасы үлкендерге немесе жасы кіші болғанымен лауазымы үлкен болса, оған құрметін білдірудің белгісі ретінде *Бәке, Әбеке, Сәке, Ереке* сөздері, *мырза, ханым* сияқты сөздерді пайдалануға болады. Қазақ және қытай тілдеріндегі этикет сөздерінің қолданылу тәртібінің айырмашылықтарымен бірге ұқсастықтары да бар. Себебі, екі тілде де лингвомәдени норма сақталған. Ал, бұл норманың негізгі фундаменті – әдептілік пен ізеттілік және үлкенді сыйлаудың белгісі.

Бүгінгі қоғамда сөйлеу этикеті қоғамдағы, отбасындағы қарым-қатынастан бөлек, интернет желілері, ұялы телефон, электрондық пошта арқылы байланыстың да маңызы орасан зор. Сұхбат адам мен адамның кездесуі барысында ғана жүзеге асырылмайды, сонымен қатар, телефон арқылы да болуы мүмкін. Телефон шалған сұхбаттасушы алдымен сәлемдесіп барып қана өз шаруасына көшеді. Мысалы, Жапония фирмасында телефонмен үш минут ішінде өз шаруасын шеше алмаған адамды ұзақ ұстамайды. Ал, қытайлықтарға келетін болсақ, олар үшінші жақтан ешқашан сөйлемейді. Олар сөйлеу барысында «Алло, сәлеметсіз бе! – 喂, 您好! – Wèi, nín hǎo!», «Мен ... – 我是。。。。» деп айтады. Сонымен қатар, қытай этикеті бойынша «Сіз кімсіз? – 您是谁? Nín shì shéi?» деп сұрайды. Ал, қазақ тілінде телефонға жауап беру кезінде «Алло?», «Ия?», «Бұл кім екен?» деген сөздер жиі айтылады. Яғни, қазақ тілі мен қытай тілінің телефонмен сөйлесу барысындағы этикет айырмашылықтары бар екендігін, бірақ та, дәстүрінің, ұлттық мәдени ерекшеліктерінің, тілдік сипатының коммуникация барысында, қоғамда қалай қолданылатындығын байқауға болады.

Сұхбаттасушы тілдік этикет нормаларын сақтау үшін сол елдің мәдениетін, әдебиетін, тарихын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрып заңдылықтарын, сөйлеу әдебінің формаларын жақсы білуі тиіс. Тілдік этикет нормаларын меңгеру сол елдің ұлттық болмысы мен ерекшеліктері арқылы жүзеге асырылады. Себебі, қай кезде

болмасын, тілдік этикет адамзат қарым-қатынасының ажырамас бөлігі болып табылады. Сәлемдесу барысында ең бірінші ескеретін жайт, сіздің амандасқалы тұрған адамға жарқын жүз, райлы пейіл танытуыңыз болса керек. Оны менсінбей тұрғандай, қолды селсоқ, ұсына салу тәрбиелімін деген адамға еш жараспас. Яғни, біз сөйлеу этикетінің мәдениетпен тығыз байланысты екенін аңғара аламыз (Өтешева Б.Қ., 2005). Қазіргі кезде қазақ және қытай халқы амандасу дәстүрінің маңызын жоғалтпай, атадан балаға мұра етіп қалдыруда, жаңа үрдістер қосылған жағдайда, түп негізін сақтап қалуға және сол шеңберден ауытқымай, өз деңгейінде дамытуға тырысуда. Салыстыра келе, қазақ және қытай халықтарының «сәлемдесу» дәстүрінің ұлттық сипатын түгелдей жоғалтпағандығын көре аламыз.

Қорытынды және тұжырымдама

Қорыта айтқанда, қазақ және қытай тілдеріндегі «сәлемдесу» этикетін салғастыра отырып біз екі халықтың да сәлемдесу дәстүрінің ұқсастығы пен айырмашылығын байқаймыз. Дүние жүзінде сәлемдесудің өзіндік салттары бар. Қазақ халқы секілді қытай халқы да сәлемдесу дәстүрі сонау ежелгі кезден-ақ бастау алған. Қос ұлттың өкілдері жай сәлемдесуді мақсат етіп қана қоймай, сәлемдесу барысында бір-біріне ізеттілік танытып, жылы шыраймен құрмет көрсетеді, атадан балаға жалғасып келе жатқан үрдісті жоғалтпай, әрі

қарай жалғастыруда. Екі ел халықтарының дәстүрін салғастыра отырып, әр ұлттың ауызекі сөйлеу барысында өзіне тән сәлемдесу ережесінің бар екендігіне және олардың ұқсастығына көз жеткіземіз. Қазақстан мен Қытайдың сөйлеу этикеті жайлы деректерден аңғарғанымыз – екі елде де «үлкенге құрмет, кішіге ізет» үрдісін жоғалтпау. Бұл дегеніміз қос ұлт өкілдерінің ерте заманнан ақ үлкенге құрмет көрсету әдебінің пайда болуын, қазіргі кезге дейін жоғалып кетпей біздің заманымызға жетіп отырғанын және әрі қарай да жалғасын табатындығын дәлелдейді. Тағы бір айта кететін жайт – Қытай мен Қазақстандағы «Шығыс менталитетіне тән» көріністің орын алуы. Сонау «Шығыс өркениеті» пайда болған кезде «Батыс» және «Шығыс» дихотомиялары орын алған кезде «Шығыс» түсінігін мәдениет тұрғысында қолданылатын болған (Саид Э., 2006). «Шығыс менталитеті» адамды аумалы-төкпелі өмірдің ағымына қарай бейімдейді. Ал, бұл адамның төмендеуіне әкелмейді, керісінше, адам мен өмір заңдылықтарына сәйкес өмір сүруіне талпынуына әсер етеді деген сөз. Демек, әр адамның өзін-өзі ұстауы, сөйлеу әдебі оның өскен ортасына, алған біліміне, әлеуметтік жағдайына, өзін-өзі ұстай білу ережелеріне байланысты болады. Яғни, адамзат осы тілдік нормаларды дұрыс қолданып, ұстанғаны абзал. Себебі, тілдік этикет нормалары атадан балаға келіп жеткен мұра. Ал, біз осы уақытқа дейін жеткен құндылықтарымызды болашақ ұрпаққа аманат етіп қалдыруымыз қажет.

Әдебиеттер

- Ошақбаева Ж.Б. Сөз өнері қазақ философиясының рухани негізі // Әлемдік философияның өзекті мәселелері, адам, оның санасы мен адамгершілігінің дамуы III Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Астана: Л.Н.Гумилев атындағы ЕНУ баспасы, 2018. – 1.Т. – 65 б.
- Қоңырбаева К. Түркілік ой-толғаулардағы ислам құндылықтары // Әл-Фараби философиялық-саясаттанулық және рухани-танымдық журнал. ҚР БҒМ Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және дінтану институты баспасы. – Алматы, 2014. – №1 (45) – 68 б.
- Сағиқызы А. Қытайлық саяси этниканың мәні // Адам әлемі. Философиялық және қоғамдық гуманитарлық журнал. – 2013. – №4 (58) – 130 б.
- Сабитова З.К. Речевой этикет как условие успешной коммуникации в разных лингвокультурах // Республикалық ғылыми әдістемелік журнал. – 2012. – №4 – 40 б.
- Журавлева Е.А., Немцова А.Г. Основные принципы использования форм речевого этикета казахстанцами в глобальной сети интернет (на примере веб-форумов) // Евразия гуманитарлық институтының хабаршысы. – 2016. – №2 – 238 б.
- Бейсенова Ж.С., Ибраева А.Б. Язык как средство трансляции культуры // Германские языки и проблемы переводоведения в современном полилингвальном мире. Сб.мат.Межд.симпоз.германистов. – Астана: ЕНУ им. Гумилева, 2014. – 236 б.
- Успенский Б.А. Коммуникация и понимание: Отношение понимания к порождению речи // Язык и коммуникационное пространство. М: Российский государственный гуманитарный университет, – 2007. – 97-98 б.
- Өмірбекова Ә.Ө., Жаңабаева Д.М. Дәстүр мен жаңашылдық ара-қатынасының теориялық аспекті // ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 69 б.

- Казакова И. Китайский этикет // Белая вежа. №2. – Минск: Международный союз общественных объединений. 2017. – 133 б.
- 黄宏, 吕滇雯. 900句 // – 北京: 外语教学与研究出版社, 2007. – 161 页。
- Мәсімханұлы Д. Қытайлар қалай амандасады // Қытай туралы қырық сөз. Ғылыми зерттеулер, очерктер, сұхбаттар. – Астана: Фолиант, 2014. – 140 б.
- 夏志强. 礼仪书. 称呼礼仪 //– 南昌: 江西美术出版社, 2021. – 27 页。
- Ахметжанова З.А. О результатах выполнения проекта «Казakhstan в глобальном межкультурном и языковом сообществе» // Қазақстан Республикасы ғаламдық мәдениет және тілаларлық қауымдастықта (қазақ және әлем тілдері). – Алматы, 2006. – 3 б.
- Өгешева Б.Қ. Сәлемдесу иірімдері // Этнопедагогика. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал. – Алматы, 2005. – 73 б.
- Саид Э. Глава 3. Послесловие к изданию 1995 г. // Ориентализм. Западные концепции Востока. – М.: Русский мир, 2006. – 108 б.

References

- Xia Zhi Qiang. (2021) Chenghu Liyi // Liyi shu. Nanchang: Jiangxi meishu chubanshe, – p. 27.
- Omirebekova A., Zhanabaeva D. (2013) Dastur men zhanashyldyk ara-katynasynyn teoryalyk aspekty [Theoretical aspect of the relationship of tradition and innovation] // KazNU Bulletin Philosophy series. Cultural science series. Political science series. Almaty, 2013. no.1 (42), – p. 63.
- Huáng Hóng, Lǚ Diān Wén. (2007) // Hanyu 900. (Everyday Chinese 900). Beijing: Waiyu jiaoxue yu yanjiu chubanshe, – p. 161.
- Kazakova Y. (2017) Kitaiskiy etiket [Chinese etiquette] // Belaya vezha. Minsk: International union of public associations. no.2. – p.133.
- Uspensky B.A. (2012) Kommunikatsiya i ponimanye: otnoshenie ponimanya k porozhdeniu reqi [Communication and understanding: the relation of understanding to the speech production] // The language and communication space. Russian Humanitarian State University, – p. 97-98.
- Masimkhanuly D. (2014) Kytaiar kalai amandasady. Kytai turaly kyryk soz. [How do Chinese greet. Forty words about China] Research, essays, interviews. Astana: Foliant, – p.140.
- Sagikyzy A. (2013) Kytaiyk sayasi etnikanyn mani [The Essence of Chinese Ethical meaning] // Adam alemi. philosophical and social humanitarian journal] no.4 (58) – p.130.
- Zhuravleva E.A., Nemcova A.G. (2016) Osnovnyye principy ispolzovania form rechevogo etiketa kazakhstancami v globalnoi seti internet (na primere veb-forumov) vestnik [Basic principles of the usage of etiquette speech forms of Kazakhstan in the global Internet (on the example of web forums)] // Eurasian humanitarian institutes journal. no.2 – p. 238.
- Ahmetzhanova Z.A. (2006) O rezultatah vypolneniya proekta «Kazakhstan v globalnom mezhkulturnom y yazykovom soobshestve» [The results of the project «Kazakhstan in the global intercultural and linguistic community»] // The Republic of Kazakhstan is in the global cultural and linguistic community (The Kazakh and world languages). Almaty, – p. 3.
- Said E. (2006) Posleslovie k izdaniyu 1995 g. [Afterwords to the edition 1995 y] // Orientalism. Western concepts of the East. Moscow: Russki mir, V.3. – p.108.
- Sabitova Z.K. (2012) Rechevoi etiket kak uslovie uspezhnoi kommunikatsiyi v raznykh lingvokulturah [Speech etiquette as a condition for successful communication in different linguistic cultures] // Republican scientific and methodological journal. no.4, p. 40.
- Utesheva B.K. (2005) Salemdesu yirimderi [Greeting flows] // Ethnopedagogy. Republican scientific-methodical journal. Almaty, – p.73.
- Oshakbaeva Zh.B. Slovesnoye (2018) Soz oneri Kazakh filosofiasynyng ruhani negizi [Verbal art – the spiritual basis of Kazakh philosophy. Topical issues of world philosophy, human development, consciousness and morality] // materials of the 3-rd International scientific-theoretical conference. Astana: L.N.Gumilyov ENU Publishing Office, vol.1. p.65.
- Konyrbayeva K. (2014) Turkilik oi-tolgaularday islam kundylyktary [Islamic Values of Turkish Philosophy] The Al-Farabi philosophical-political science and spiritual-cognitive journal. Almaty. №1 (45) – p. 68.
- Beisenova Zh.S., Ibraeva A.B. (2014) Yazyk kak sredstvo translyatsiyi kultury [Language as a means of cultural transmission] // The Germanic Languages and problems of translation studies in the modern multilingual world. The collection of materials of the international Germanists symposium. Astana: L.N.Gumiliov ENU, – p.236.